

**G O D I Š N J A K
G R A D S K O G
M U Z E J A**

broj 5

V A R A Ž D I N 1975

Redakcijski odbor:

ILIJANIĆ prof. Mira, KOŠČEC prof. Ružica, KURTALJ Ivan, TOMIČIĆ prof. Jasna

Odgovorni urednik:

RUNJAK prof. Josip

u povodu 50. godišnjice Gradskog muzeja Varaždin

Prijevodi:

prof. dr. Uroić Marija (njemački), dr. Ivy Kugli-Lentić (njemački),
mr. Vitomir Belaj (njemački), Šimek prof. Marina (njemački), Rihtarić Mirena (ruski)

Lektura:

Paska prof. Bosiljka

Za sadržaj članka odgovorni su autori

CASOPIS TISKAN U 1000 PRIMJERAKA UZ POMOĆ SIZ-a ZA KULTURU OPĆINE VARAŽDIN

T i s a k: Novinsko izdavačko i štamparsko poduzeće Varaždin

Lentić — Kugli dr. Ivy

PRILOG ISTRAŽIVANJU VARAŽDINSKIH SVRATIŠTA, GOSTIONICA I KAVANA U 18. I U PRVOJ POLOVINI 19. STOLJEĆA

Kroz Varaždin prolazile su od davnih vremena u strateško-političkom i u trgovačko-prometnom smislu značajne ceste, te se zbog toga u tome gradu zadržavalo dosta stranaca — trgovaca i putnika. Već i sama imena nekadašnjih gradskih vratiju utvrđenog Varaždina ukazivala su na glavne smjerove prometnica koje su u taj grad vodile i kroz taj grad prolazile, kao npr. južna gradska vrata ili Porta civitatis inferior u bivšoj Zagrebačkoj ulici (danas Ulica maršala Tita), te sjeverna gradska vrata ili Porta civitatis superior ili Bečka vrata — kroz koja je prolazila cesta prema Ptuju i Mariboru za Beč. Izgradnjom Dravskog mosta 1786. godine razvila se Dravska, kasnije Kukuljevićeva ulica, kroz koju je nagruo snažan promet mostom preko Drave prema Čakovcu i Mađarskoj.

Ovakav u prometnom smislu pogodan položaj omogućio je zarana i snažan razvitak trgovine i obrta u Varaždinu, a s tim u vezi i dolazak stranih trgovaca i putnika, što je opet, sa svoje strane, uvjetovalo i potrebu za otvaranjem svratišta i gostionica koje su bile opskrbljene sobama za ukonačivanje i prehranu gostiju, te stajama za konje i remizama za kočije.

Osim svratišta i s njima povezanih gostionica nalazilo se u starom Varaždinu i dosta krčmi i privatnih kao varoških točionica vina i pive. A kada Varaždin sredinom 18. stoljeća dostiže svoj ekonomski, društveni, kulturni i politički zenit, pojavljuju se tu i brojne kavane.

Svratišta i gostionice

Najstariji podatak o postojanju gostionice u tome gradu donosi nam A. Wissert¹, koji navodi da se u prizemlju današnje zgrade na Adžijinom trgu 17 nalazila »u doba pred požarom najveća gostionica u Varaždinu, zvana »K crnom orlu«, a posjedovao ju je neki Gaisleger«.

Wissert nadalje napominje da je u ono vrijeme današnja jednokatnica na uglu bila prizemna zgrada, kakvu nam prikazuje veduta Varaždina s

1. Adolf Wissert, Bilješke o nekim varaždinskim kućama — Spomenica varaždinskog muzeja 1925 — 1935, Varaždin 1935, str. 37

likom sv. Florijana iz 1776. godine, koja se čuva u varaždinskoj crkvi sv. Florijana².

Vlasnik te najveće varaždinske gostionice u doba prije velikog požara bio je Matthias Gaisleger ili Gaislöger koji je po zanimanju bio »lanio«, tj. mesar. On je već od 1764. godine bio zakupnik varoške pivovare uz godišnji najam od 330 forinti. Ugovor između grada Varaždina kao vlasnika pivovare i Matije Gaislegera bio je potvrđen i od strane Ugarske dvorske komore³.

Matija Gaisleger spominje se kao vlasnik gostione »K crnom orlu« u popisima vlasnika kuća u Varaždinu od 1770 — 1776. godine⁴. Nakon požara 1776. godine nestaje te gostionice. U popisu od 1780/1 godine spominje se pod brojem 13 novi vlasnik te kuće, tj. Andreas Pittermann, također »lanio«⁵, isti je vlasnik te kuće još i 1796/7 godine⁶, dok je u popisu od 1805. upisan kao vlasnik Emericus Penzess⁷.

Emericus Penzess umire prije 1829. godine jer 22. travnja 1829. godine prodaje tu kuću njegova udovica Barbara, a kupuje je Illustrissimus Dominus Fridericus Bedekovich de Komor⁸. Vjerojatno je tek nakon prodaje 1829. godine na raniju prizemnicu nadograđen I. kat.

Budući da L. Ebner⁹ u svome djelu o Varaždinu 1827. godine spominje kao postojeće svratište »K zlatnom orlu« na Franjevačkom trgu (današnji Trg B. Adžije), postoji vjerojatnost da se to svratište nalazilo upravo na mjestu ranije gostionice.

Čini se da nakon požara 1776. godine nije za stanovito vrijeme bilo u Varaždinu svratišta. Na tu pretpostavku upućuju nas podaci sadržani u pismu koje je 9. srpnja 1783. godine uputio grad Varaždin povjereniku kraljevske komore Selleyu. Grad mu šalje, prema njegovim nalogima, spise koji se odnose na točenje vina i popis vincilira s njihovim podavanjima, a također i o potrebi podizanja svratišta u tome gradu. Grad Varaždin u svome pismu navodi »da premda su građani protivni podizanju svratišta radi mnogih razloga, magistrat će ipak, pokoravajući se višim naredbama, pokušati podići svratište«¹⁰.

I doista je grad na tome poradio jer u prvoj polovini 19. stoljeća nailazimo u Varaždinu na nekoliko svratišta i gostionica, kao što nam navodi L. Ebner: »U svim dijelovima grada nalazimo svratišta i gostionice, i to za sve kategorije putnika, no među njima se ističu šest najboljih, i to u nutarnjem gradu »K divljem čovjeku« (Der wilde Mann) blizu Vijećnice i »Zlatni orao« (Der goldene Adler) na Franjevačkom trgu. Ova spomenuta svratišta i gostionice mogu se preporučiti zbog svojih prostorija i unutrašnjeg uređenja. U predgrađima se nalaze »Zlatno janje« (Das goldene Lamm) u Dravskoj ulici, »K volu« (Zum Ochsen) kod gornjeg gradskog mosta, te

2. A. Wissert, o.c., str. 37

3. Mirko Androić, Varaždin u 18. stoljeću i političko-kameralni studij, Zagreb — Varaždin 1972, str. 31

4. Historijski arhiv Varaždin (u daljnjem tekstu: HAV) — popisi od 1770. — 1776. godine

5. HAV — popis iz 1780/1 godine

6. HAV — popis iz 1796/7 godine

7. HAV — popis iz 1805. godine

8. HAV — P.F. 1829, str. 348—349

9. Ladislaus Ebner, Historisch-Statistisch-Topographische Beschreibung der K.K. Freystadt Varasdin, 1827, str. 191

10. HAV — Radikalni arhiv — Ra XXXX—524

»K zlatnome lavu« (Zum goldenen Löwen) u sjevernom grabištu nedaleko kraljevske Tridesetnice (Solane). Sva ta spomenuta svratišta i gostionice smještene su u valjano izgrađenim zgradama te raspolažu s nekoliko soba i snabdjevena su prostranim stajama i remizama.¹¹

Na temelju Ebnerovih podataka iz 1827. godine, kao i na temelju dokumenata iz Historijskog arhiva u Varaždinu, nastojat ćemo rekonstruirati historijate nekih od najznačajnijih varaždinskih svratišta, gostionica i kavana iz prošlih stoljeća.

Osim stare pretpožarske gostionice »K crnom orlu« nalazimo u prvoj polovini 19. stoljeća još i slijedeća svratišta:

Svratište i gostionica »K divljem čovjeku«

Na mjestu, gdje se danas nalazi jednokatna uglovnica »Hotela Istra« u Kukuljevićevoj br. 6, bila je unutar prostrane parcele smještena već početkom 18. stoljeća kuća porodice Oršić, i ta je po svoj prilici stradala za vrijeme velikog požara¹². Na mjestu te nekadanje Oršićeve kuće izgradio je po svoj prilici početkom 19. stoljeća zgradu novi vlasnik te parcele Balthasar Bedekovich. Nakon njegove smrti prodaju je njegovi nasljednici 16. siječnja 1813. godine Josephusu Stimleru, diversitoru (gostioničaru)¹³. Stimler je prvi svoje svratište i prozvao »K divljem čovjeku«.

Nakon Stimlerove smrti vodi svratište njegova udovica Theresia koja taj posjed prodaje 22. ožujka 1833. godine, a kupuje ga gostioničar Albertus Zagursky (Zagorsky)¹⁴.

Novi vlasnik bio je porijeklom Hrvat, a varaždinskim je građaninom postao 4. siječnja 1830. godine¹⁵.

U prvoj polovini 19. stoljeća bilo je ovo svratište jedno od najboljih tada u Varaždinu. Početkom 20. stoljeća, tj. oko 1911. godine, kupio ga je Varaždinač Novak. On je prije posjedovao gostionicu u Uskoj ulici 4, gdje se kasnije nalazila gostionica »Trakošćan«. Novi vlasnik poruši staru zgradu unutar bašće i dade izgraditi današnju jednokatnu uglovnicu čija se pročelja protežu duž Kukuljevićeve i Šenoine ulice. Taj je novi i moderni »Hotel Novak« predstavljao ne samo za tadanji Varaždin već i za pojmove suvremenog hotelijerstva i ugostiteljstva u austro-ugarskoj monarhiji visokokvalitetan i nadaleko čuven i renomiran ugostiteljski objekt. Nakon 1945. godine dobiva stari hotel naziv »Hotel Istra«.

Svratište i gostionica »K zlatnome lavu«

Ova gostionica i svratište bili su u prvoj polovini 19. stoljeća smješteni u danas još sačuvanoj jednokatnici sa skladnim bidermajerskim pročeljem u Nazorovoj ulici 12. Ova je zgrada u svojim temeljima mnogo starija, te

11. L. Ebner, o.c., str. 191

12. A. Wissert, o.c., str. 46

13. HAV — P.F. 1813, str. 559—560

14. HAV — P.F. 1833, str. 776

15. HAV — Album civium, II. knjiga

neki arhitektonski elementi upućuju čak i na renesansno razdoblje¹⁶. Prizemlje je barokno svođeno, dok je kvalitetna bidermajerska intervencija naročito vidljiva na glavnom pročelju. Godine 1824. izgrađene su u prostranom dvorištu dvije prizemne zgrade od kojih je jedna i datirana 1824. godinom.

Svratište i gostionica »K zlatnom lavu« nalazili su se u toj zgradi već i prije 1818. godine, a vlasnik tog objekta bio je tada Marko Lazar. To se svratište i gostionica spominju na tome mjestu još i na planu Varaždina iz 1860. godine¹⁷.

Svratište i gostionica »Zlatno janje«

Zgrada, u kojoj se u prvoj polovini 19. stoljeća nalazilo svratište i gostionica »Zlatno janje« u Kukuljevićevoj 17. spominje se već prije 1818. godine. Tada se ta danas jedinstvena zgrada sastojala od »dvije kuće na istočnom grabištu,« koje 2. travnja 1818. godine prodaje Josephus Szoldhardt varaždinskom dimnjačarskom majstoru Josephusu Femonu (Femanu)¹⁸.

Budući da L. Ebner spominje to svratište kao postojeće već 1827. godine, vrlo je vjerojatno da je kupac objekta — Josephus Femon — preputio taj posjed svome sinu Paulusu Femonu, po zanimanju gostioničaru, da tamo vodi svratište i gostionicu, i to tim više jer Josephus Femon prodaje te dvije kuće svome sinu 21. svibnja 1841. godine¹⁹. U to je vrijeme ovo svratište kao i ranije spomenuto »K divljem čovjeku« imalo »lijepu bidermajersku fasadu ispred koje se nalazila sjenovita bašča.«²⁰ Autentična bidermajerska arhitektura sačuvana nam je (uz manje adaptacije) u unutrašnjosti objekta, i to naročito u I. katu zgrade. Krajem 19. stoljeća preuređena je restauracija u prizemlju, tada su zidovi glavne prostorije obloženi drvenim lamberijama ukrašenim figuralnim prikazima i prigodnim stihovima. Vanjska pročelja zgrade nagrđena su kasnijim adaptacijama, dok starije stanje zgrade prikazuje jedna stara fotografija u Gradskom muzeju u Varaždinu. (Sl. 5)

Još se i danas u prizemlju te kuće nalazi poznata varaždinska restauracija »Janje«.

Osim spomenutih svratišta imao je Varaždin u prvoj polovini 19. stoljeća i brojne gostionice. Tako npr. već krajem 18. stoljeća nalazimo u Kranjčevićevoj 9 na gostionu koja je pripadala porodici Erdödy. U toj je ulici, koja se u arhivskim dokumentima prvi puta spominje krajem XVI. stoljeća pod nazivom »platea Mala gaza« (Gaze — Gasse), imao svoj fundus Vuk Drwskoczy. Kupoprodajni ugovor kojim on tu zemlju prodaje Tomi Erdödyju spominje da je fundus bio unutar gradskih zidina²¹. U toj je ulici imao svoju kuću i »dominus ban«, što se također spominje prilikom neke

16. M. Ilijanić, Analiza rubnog pojasa historijske jezgre grada Varaždina — u dokumentaciji Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu

17. Varaždin — arhiva Gradskog muzeja

18. HAV — P.F. 1818, str. 241—245

19. HAV — P.F. 1841, str. 783

20. M. Mirković, O spajanju unutarnje varoši i gradskih predgrađa u Varaždinu, GMV, br. 2—3, Varaždin 1962—1963.

21. M. Ilijanić, Prilog historijskoj urbanističkoj dokumentaciji Varaždina od postanka do 16. stoljeća — Peristil, br. 6—7, Zagreb 1963—1964.

kupoprodaje²². Ta kuća, koju je posjedovao »dominus ban,« tj. porodica Erdödy, služila je zacijelo već vrlo rano kao točionica vina s erdödyjanskih posjeda.

Porodica grofova Erdödy imala je u Hrvatskoj mnoga imanja i dvorove s ogromnim gospodarstvima i brojnim vinogradima, te je prodaja njihovih vina predstavljala ozbiljan problem. Tako je npr. podžupan varaždinski Josip pl. Raffay (1752—1755) i opunomoćenik te obitelji, koji je imao vrhovni nadzor nad njihovim imanjima u Hrvatskoj, uvjerio tu porodicu da će od točenja svojih vina postizavati veći dobitak negoli da to isto vino prodaju u svojim podrumima²³. Da su Erdödy u toj kući prodavali vino i ranije, svjedoči nam i spis iz Historijskog arhiva u Varaždinu od 7. listopada 1771. godine u kome se opominje grad Varaždin u ime županije da ne kuša podvrći svojoj vlasti i oporezivanju kućišta, zemlje, šume i vinograde, te livade i dr. koje pripadaju Tvrđi, izuzevši kuću za točenje vina pokraj grabe Tvrđe²⁴.

Današnja zgrada je visoka prizemnica okrenuta zabatnim pročeljem prema ulici, ona pred dužim južnim pročeljem ima drveni trijem na tri stupa. Prošireni dio trijema popločen je opekom. Ispod čitave kuće nalazi se prostrani barokno svođeni podrum. Ova kuća s kraja 18. stoljeća predstavlja vrlo interesantan primjer autentične varaždinske poluurbane arhitekture s jakim akcentima ruralnog graditeljstva. Današnju je zgradu dao sagraditi oko 1789. godine grof Aleksandar Erdödy, a gradnju je izveo varaždinski graditelj Franciscus Lossert. U vezi s time 24. svibnja 1789. godine podnosi Lossert grofu Erdödyju predračun za gradnju »gostionice i mesnice u Varaždinu«²⁵. Tesarske radove na toj kući izveo je varaždinski tesarski majstor Gaspar Waller koji u tu svrhu podnosi svoj predračun 1790. godine²⁶. (Sl. 7)

Graditelj F. Lossert vrlo vjerojatno je izveo za Aleksandra Erdödyja i gradnju njegove palače u Preradovićevoj 17 oko 1804. godine²⁷. Početkom 19. stoljeća — 1803. godine — naziva se ova novosagrađena gostionica »Graczkza pivnicza«²⁸, te se pod tim nazivom vodi i u popisima iz 1805., 1807. i 1818. godine²⁹. Novi naziv dobiva ta gostionica 1840. godine kada se u jednom kupoprodajnom ugovoru naziva »Herrenkeller«³⁰.

Budući da ova kuća predstavlja tipičan primjerak varaždinske poluurbane arhitekture s kraja 18. stoljeća, bilo bi potrebno da se ona temeljito sanira i uredi jer se već godinama nalazi u veoma zapuštenom, gotovo kritičnom stanju.

I u Gajevoj ulici 8 nalazila se početkom 19. stoljeća gostionica, i to na mjestu današnje dvokatnice sagrađene 1875. godine. Prvu vijest o postojanju te gostionice nalazimo prilikom kupoprodaje kuće u Gajevoj ulici 8,

22. M. Ilijanić, o.c.

23. Branko Svoboda, Stare vinogradske kurije i klijeti, Zagreb 1967, str. 106

24. HAV — Ra — XXXV—393

25. HAV — Arhiv Erdödy, br. 406

26. HAV — Arhiv Erdödy, br. 407 od 1790. godine

27. Ivy Lentić-Kugli, Prilog datiranju nekih varaždinskih palača 18. i poč. 19. stoljeća, Vijesti muzealaca i konzervatora, br. 3—4, Zagreb 1973

28. HAV — P.F. 1803. str. 591—592

29. HAV — popisi od 1805, 1807 i 1818. godine

30. HAV — P.F. 1840., str. 667

koju njen vlasnik — sapunar Franciscus Schaden — prodaje 1. prosinca 1801. godine gostioničaru Adamusu Ruprechtu³¹. Ovaj vodi tu gostionicu sve do 5. prosinca 1841. godine kada zgradu kupuje Joannes Liliental »musicæ magister«³². I na Trgu Republike (ranije Banovina) i to na mjestu današnje kasnobarokne visoke prizemnice na broju 16 nalazila je jedno vrijeme gostionica. Ta kasnobarokna kuća (kasnije obnavljana i adaptirana) pripadala je obitelji Bayer. Nakon smrti posljednje vlasnice iz te obitelji — Domine Nothburge Bayer — prodaje se ova takozvana »Domus Bayeriana« na javnoj dražbi, a kupuje je 23. kolovoza 1827. godine Antonius Mark, diversitor³³, koji se kao vlasnik te gostionice spominje još i u popisu iz 1851. godine³⁴.

I u palači zagrebačkog kaptola u Draškovićevoj ulici nalazila se kratko vrijeme »Gostionica gradu Beču«. Zagrebački kaptol prodaje svoju palaču 24. lipnja 1848. godine, a kupuje je Joannes Schmidt, varaždinski građanin i gostioničar³⁵. Gostioničar Schmidt ubrzo, tj. već 19. listopada 1850. godine, prodaje palaču i napušta gostionicu, a taj posjed kupuje Stjepan Lypoldt »risarie naučitelj«³⁶.

Varaždinske kavane u 18. i u prvoj polovini 19. stoljeća

Osim svratišta i gostionica bilo je u Varaždinu u 18. stoljeću i kavana, a najstarija nama poznata nalazila se u podrumu gradske Vijećnice. U Historijskom arhivu u Varaždinu sačuvan je spis iz kojeg saznajemo da konzul Matija Beszedich, gradski kapetan Ivan Jakob Fritz i pučki tribun Ivan Jellissevich podastiru 18. lipnja 1768. godine gradskome magistratu prijedlog Francesca Pompeatija koji bi želio otvoriti u Varaždinu kavanu. U tu svrhu bilo bi potrebno preurediti »Granarium sub curiae civitatis«. Pompeati bi plaćao gradu godišnje najam u visini od 50 forinti i sve poreze³⁷. Taj »Granarium sub curiae civitatis« bio je podrum ispod gradske Vijećnice. Francesco Pompeati bio je porijeklom Talijan, a varaždinski je građanin postao 23. travnja 1770. godine³⁸, a po profesiji je bio kavanar ili caffearius. Da je Francesco Pompeati doista uzeo u najam kavanu u podrumu gradske Vijećnice, dokazuju nam i popisi iz 1770. do 1773. godine³⁹.

Uskoro se kavanar Pompeati povezuje s Joannesom Baptistiom Szoltnerom, porijeklom Tirolcem, koji je kod njega učio kavanarski zanat⁴⁰. Szoltner postaje varaždinskim građaninom 8. veljače 1771. godine⁴¹. Varaždinski magistrat stavlja obojici kavanara na raspolaganje zemljište za gajenje riže. Pompeati i Szoltner mole taj isti magistrat (iza 25. studenoga 1771. godine) da bi im dao potrebna sredstva za nabavu sjemena kao i za pokriće tro-

31. HAV — P.F. 1801., str. 436

32. HAV — P.F. 1841., str. 860

33. HAV — P.F. 1827., str. 2615

34. HAV — popis iz 1851. godine

35. HAV — P.F. 1848., str. 154—156

36. HAV — P.F. 1850., str. 648—651

37. HAV — 92—K- 66

38. HAV — Album civium

39. HAV — popisi od 1770. — 1773. godine

40. HAV — 587/1774

41. HAV — Album civium

škova za navodnjavanje zemljišta s obzirom da su oni sami suviše siromašni.⁴² Iz spisa Historijskog arhiva saznajemo također i to da su Pompeati i Szoltner sklopili međusobni ugovor prema kojemu će Szoltner morati platiti Pompeatiju 200 forinti u slučaju da on sam, sa svoje strane, želi u Varaždinu otvoriti kavanu.⁴³

Francesco Pompeati učinio je već 16. ožujka 1773. godine pred gradskim izaslanicima svoju oporuku, te ubrzo nakon toga umre.⁴⁴

Nakon njegove smrti moli udovica Ivana Barbara Pompeati, rođena Prioretti, gradski magistrat (prije 10. rujna 1774. godine) da joj i nadalje dadu u najam kuću za vođenje kavane, a da to isto zabrane Ivanu Szoltneru, pozivajući se na već spomenuti ugovor sklopljen između njenog muža i Szoltnera.⁴⁵

Pompeatijeva udovica ponovo moli gradski magistrat (27. ožujka bez naznake godine) da nikako ne dadu dozvolu za otvaranje kavane Matiji Anrauntneru.⁴⁶

Budući da su se za kavanu u podrumu gradske Vijećnice natjecali i Pompeatijeva udovica kao i njegov bivši pomoćnik Ivan Szoltner, »situacija je bila toliko nejasna da je Hrvatsko kraljevsko vijeće kao viša instanca donijelo soluciju po kojoj je Varaždin dobio još jednu kavanu«.⁴⁷

Da je, međutim Ivana Barbara Pompeati nakon muževljeve smrti vodila i nadalje (makar i za vrlo kratko vrijeme) kavanu u podrumu gradske Vijećnice, dokazuje nam i popis iz 1774. godine u kome je pod br. 111 upisano: »Sub domo praetorea: Vidua Francisci Pompeati, caffearius«.⁴⁸

Kako Joannes Baptista Szoltner nije uspio dobiti u najam kavanu u podrumu gradske Vijećnice, uzeo je u najam prostoriju u prizemlju kuće koja je bila vlasništvo kotlarskog majstora Matije Anrauntnera, a nalazila se u dijelu današnje zgrade u Gajevoj 4, koja je novijeg datuma.

A. Wissert spominje da su »na mjestu današnje ljekarne« (sada trgovina tekstilom) »bile nekoć dvije kuće. U prvoj bijaše do požara kavana Szoltner«.⁴⁹ U popisu vlasnika kuća u Varaždinu iz 1773/74. godine upisan je kao vlasnik kuće pod br. 39 Matthias Anrauntner, a kao njegov stanar »Ibid Joannes Szoltner, inquilinus et caffearius.«⁵⁰ U popisu pred sam požar 1776. godine nalazimo u kući pod br. 39 kao vlasnika kuće i kavane samo Joannesa Szoltnera.⁵¹ Nakon požara ne nalazimo više na tome mjestu kavanu.

Osim tih dviju kavana postojala je pred sam požar još i kavana u prizemlju kasnobarokne palače, vlasništvo Roka pl. Czindery, locirane na Trgu Narodnih heroja 2. Ta je palača porušena, a na njenom je mjestu sagrađena 1895. godine današnja dvokatna uglovnica. U staroj je zgradi imao pred sam požar svoju kavanu Jacobus Pribich, caffearius.⁵²

42. HAV — 72- K- 58

43. HAV — 587/1774.

44. HAV — I—1, LIII—6

45. HAV — 587/1774

46. HAV — 114- K- 59

47. Androić, o.c., str. 31

48. HAV — popis iz 1773/1774. godine

49. A. Wissert, o.c., str. 41

50. HAV — popis iz 1773/74. godine

51. HAV — popis iz 1776. godine

52. HAV — popis iz 1776. godine

Interesantno je napomenuti da je na tome mjestu i kasnije bila najelitnija varaždinska kavana, koja se (nažalost u dosta izmijenjenom obliku) zadržala još i danas. (Sl. 6)

I u Gundulićevoj ulici 6 nalazila se krajem 18. stoljeća kavana, i to na mjestu današnje jednokatne uglovnice izgrađene u drugoj polovini 19. stoljeća. U 18. stoljeću se na tome mjestu nalazila starija zgrada a vlasnike nam redom od 1746. godine dalje spominje A. Wissert.⁵³

Na planu toga dijela Varaždina iz 1781. godine »aufgenommen und gezeichnet von Simon Ignaz Wagner in Warasdin«⁵⁴ vidljivo je da je tu kuću u to vrijeme posjedovao Barthol Labich koji se kao njen vlasnik spominje još i u popisu iz 1786. godine.⁵⁵ U popisu iz 1789. godine spominje se kao vlasnik kuće Franciscus Lahner, caffearius.⁵⁶ Već uskoro, tj. oko 1790/91. godine naznačen je u popisu kao vlasnik te zgrade Ernestus Perko, mercator.⁵⁷

Na samom početku 19. stoljeća nalazimo kavanu i u Bobičevoj ulici 10, ona je smještena u još danas sačuvanoj i kvalitetnoj ranoklasicističkoj jednokatnici koja je bila sagrađena prije 1805. godine.

U popisu vlasnika kuća iz 1805. godine⁵⁸ upisan je kao njen vlasnik pod br. 32. Joannes Gerecz (Gericz ili Gercz) koji je po profesiji bio kavanar a svoju je kavanu po svoj prilici imao u prostranom i svođenom prizemlju.

Ovaj tu kuću koju sam naziva »domus murata« već 8. svibnja 1807. godine prodaje udovici varaždinskog trgovca i građana Franciscusa Merwertha, tj. D. Barbari Merwerth.⁵⁹ A ona prodaje tu kuću 17. studenoga 1812. godine senatoru i načelniku grada Varaždina kao i njegovom prvom historičaru Ladislavu Ebneru.⁶⁰

U Ebnerovo vrijeme, tj. oko 1827. godine, situacija u vezi s kavanama u Varaždinu bila je slijedeća: »Danas nalazimo u Varaždinu pet kavana, i to tri u nutarnjem gradu, a dvije u predgrađima. Općenito uzevši mogli bismo reći da ovdašnje kavane s obzirom na kavane u većim gradovima imaju samo podređenu ulogu; i to i stoga što nisu ni naročito elegantno uređene. A da stvar bude još neugodnija, u tim se kavanama nema nikakva obzira prema nepušačima, s razloga što konsumacija moka kave dolazi tek na drugo mjesto. Stranaca u Varaždinu nema dovoljno, a u domaćem svijetu — marljivi građanin se brine za svoj zanat, ekonom za poljoprivredu, dok činovnik žrtvuje najljepše satove dana svome poslu — preostaju za takvu vrstu rasonode tek večernji satovi, a i ovi naročito u vrijeme zimskih mjeseci.«⁶¹

U Ebnerovo vrijeme nalazimo u Varaždinu i na drugačiju vrstu ugostiteljskih objekata koji nisu bili ni gostione, a ni kavane u pravome

53. A. Wissert, o.c.

54. HAV — AGV. 664—1781

55. HAV — popis iz 1786. godine

56. HAV — popis iz 1789. godine

57. HAV — popis iz 1790/91. godine

58. HAV — popis iz 1805. godine

59. HAV — P.F. 1807., str. 194—197

60. HAV — P.F. 1812., str. 547

61. L. Ebner, o.c., str. 191

smislu te riječi, već prije neka vrsta izletišta i zabavišta u prirodi, a opet u neposrednoj blizini grada.

Tako nam Ebner spominje da je u Varaždinu početkom 19. stoljeća bilo nekoliko javnih parkova i vrtova, među kojima se isticao tzv. »Prater« koji je bio vlasništvo Franje pl. Kukuljevića i Ivana Bogotaya. »Prater« je prema Ebnerovim riječima predstavljao prilično prostrani gaj sjenovitih bukava ... iz kojeg je pucao vidik na doline prema sjeveru i jugu, na čijim su se plavičastim horizontima stapali obrisi planina Zagorja i Štajerske ... Na tome prostoru smještene su stolice i stolovi prema kojima su u predvečerje dana hrlili građani iz stješnjenih gradskih zidina ... Tamo su se gosti posluživali jelom, pićem i raznovrsnim osvježanjima«. ⁶² Taj se varaždinski park »Prater« spominje već 1799. godine, i to prilikom prodaje kuće udovice Ivana Lalangue-a u Vrazovoj ulici riječima » ... partim via currulis ad Prater ducens« ⁶³. Prema tome je on kao park, a možda i kao izletišta postojao već posljednjih godina 18. stoljeća.

Vlasnici Pratera Franjo Kukuljević i Ivan Bogotay sagradili su unutar tog parka skladnu klasicističku zgradu Streljane. L. Ebner napominje u vezi s tom zgradom slijedeće: »Vlasnici Pratera sagradili su Streljanu 1820. godine, te su je kao dokaz svoje ljubavi posvetili svemu što je lijepo i dobro u vezi s razonodom i oporavkom. Zgrada raspolaže, osim toga, i s jednom prostranom, čistom i lijepo ukrašenom dvoranom za ples, a također i s blagovaonom i sobom za pušenje, a u kojima se za vrijeme poklada i u kasnu jesen održavaju vrlo posječeni plesovi«. ⁶⁴

U toj je Streljani vježbala i varaždinska streljačka družina strijeljanje u ciljeve, s obzirom da je, kako to Ebner navodi »takvo pucanje u metu postalo općom modom, te je danas već teško naći koji grad u kome ne bi djelovala bar koja streljačka družina«. ⁶⁵ Danas je ta nekada čuvena Streljana zapuštena u tolikoj mjeri da je doista krajnje vrijeme da se taj objekt uredi, sanira i rekonstruira (tj. da se odstrane sve naknadne dogradnje i adaptacije koje danas tu vrijednu zgradu devaloriziraju). Ovako rekonstruirani i uređeni objekt odlično bi poslužio kao atraktivna restauracija unutar uređenog parka.

Dvorane za ples i zabavu

U 18. stoljeću, i to naročito u razdoblju od 1756. do 1776. godine, zbivaju se u društvenom životu toga grada bitne promjene. Plemići i vlastela kopiraju raskošni i raskalašeni život na evropskim dvorovima te u raniji malogradski život toga grada uvode nove vrste zabave. U kućama vlastele priređuju se plesovi, zabave i maskerade. U to su se vrijeme održavali i javni plesovi, zabave i plesovi pod krabuljama u županijskoj zgradi. ⁶⁶ U prvoj polovini 19. stoljeća tom načinu zabave služila je i tzv. redutna dvorana koja se nalazila u

62. L. Ebner, o.c., str. 183

63. HAV — P.F. 1799., str. 268

64. L. Ebner, o.c., str. 185

65. L. Ebner, o.c.

66. HAV — I—1, XLVI/2-1773. godina

zgradi u današnjoj Kranjčevićевой ulici 4. Ebner u vezi s tom dvoranom napominje slijedeće: »Ovdašnja redutna dvorana privatna je svojina. Kraj nje se nalazi još jedna manja dvorana, a također i blagovaonica i soba za odmaranje ... Iako ova dvorana može primiti 400 osoba, često se puta osjeća pomanjkanje prostora«. ⁶⁷

Ta se dvorana nalazila u stražnjem dijelu nekadanje palače Batthiany u Kranjčevićевой ulici, i nju je već ranije bio prodao knez Filip Batthiany nekome Michaelu Fischlu; a taj je opet ovaj dio palače prodao 22. veljače 1808. godine (»partem domus antea Principe Bathiana«) varaždinskom zlataru Jurju Kuniću. U prvoj polovini 19. stoljeća posjeduje taj dio kuće varaždinski trgovac Lucas Puczl, koji tu kuću poklanja svojoj adoptiranoj kćeri Mariji Gerbicz, udatoj Faber. Već 8. listopada 1850. godine prodaje Franjo Faber i njegova žena Marija Gerbicz »kuću pokojnog Luke Puczla zajedno s kazališnim spravama« Ferdinandu Mekovcu. ⁶⁸

U Varaždinu u prvoj polovini 19. stoljeća nije postojala samo ova »elitna« redutna dvorana, već i skromnije pučke dvorane za ples namijenjene prvenstveno »radnicima iz obrtničkih radionica kao ženskim sluškinjama«. Za njih je »postojalo nekoliko prostorija za plesne priredbe, u kojima pehare pokladnog veselja iskapljuju do dna oni koji lebdeći na krilima jednog bezbrižnog života, misle samo na to kako bi zarađenu paru ili uštedene forinte što brže potrošili. Tako se oni podavaju veselju i radosti jer ples, prema njihovom shvaćanju života, predstavlja najzvišeniji izraz ljudske radosti«. ⁶⁹

Krčme, vinotočja i pivotočja

Osim svratišta, gostiona i kavana nalazimo u Varaždinu 18. i prve polovine 19. stoljeća mnoge krčme, te varoške i privatne točionice vina i piva.

Točenjem vina bavila se i varaždinska općina prodavajući vino iz vlastitih vinograda i ubirući od te prodaje znatan prihod, a radili su to i građani, pa i ostali stanovnici na temelju »dozvole o vinarenju« koju je magistrat donosio pošto je komisija izvršila uvid na samome mjestu. ⁷⁰

Taj običaj da se vino toči u kućama građana nalazimo spomenut već u polovini 16. vijeka. Tako npr. kralj Ferdinand nalaže 12. srpnja 1556. godine iz Beča banu Ivanu Ungnadu i njegovim sinovima Ljudevitu i Kristoforu da ubuduće ne toče svoje vino u kućama građana i da im ne otimlju vino«. ⁷¹

U Varaždinu je bilo mnogo građana koji su imali dozvolu vinarenja jer su mnogi od njih posjedovali vlastite vinograde u bližoj i daljoj okolini grada, a o »znatnom urodu« vina, što znači i o razvijenom vinogradarstvu govore i mnogi općinski spisi i akcije za reguliranje prava točenja vina; »Educillatio vini«, odnosno »Epicillatio vini« predmet je koji je

67. L. Ebner, o.c., str. 167

68. I. Lentić-Kugli, o.c.

69. L. Ebner, o.c., str. 188

70. M. Androić, o.c., str. 29

71. HAV — Ra XXI—237

stoljećima veoma mnogo zaokupljao magistrat grada Varaždina«.72 Stoga i u arhivskim spisima nalazimo vrlo često na parnice, tužbe i sukobe varaždinskih građana i plemića (koji su na teritoriju grada Varaždina posjedovali svoje kuće i palače) i to u vezi s točenjem vina i prodajom namirnica s plemićkih posjeda, za što plemići često nisu gradu htjeli plaćati dužni porez.

Interesantni su i podaci o broju točionica vina i piva u Varaždinu u prvoj polovini 19. stoljeća koje nam spominje Ebner: »Broj točionica vina i piva u odnosu na broj građanskih kuća iznosi gotovo jedan naprama osam ... S obzirom da je u tom gradu svakome kućevlasniku praktički dozvoljeno da slobodno i kroz čitavu godinu toči svoje vino i pivo, nailazimo i na tako velik broj vinotočja i pivotočja, koja nalik na gljive isto tako brzo i naglo nestaju, kao što su se i pojavila«.73

Pivarstvo se u Varaždinu pojavljuje, prema zasada poznatim podacima, već u 17. stoljeću.74

Pivovaru, koju je posjedovao varaždinski »Postae praefectus« Mihajlo Drach u Draškovićevoj 10, otkupljuje gradska općina 1749. godine zajedno s pivarskim spravama za 4.200 forinte.75

Veliki troškovi prvo kupnje, a zatim i čestih popravaka i adaptacija zgrade pivovare dugo su vrijeme zabrinjavali varaždinsku općinu te ona napušta to poduzeće već 1776. godine, a kuću kupuje Magnificus dominus Sigismundus Komarony.76

U prvoj polovini 19. stoljeća nalazimo u Varaždinu dvije pivovare od »kojih se jedna nalazi na području grada, a druga na području Starogradske općine«.77 Jedna od tih dviju pivovara »nalazila se u Optujskoj ulici 1, tj. u kući koja je ranije pripadala Gogeru, dakle na kraju varošskog teritorija jer je teritorij dalje prema zapadu, tj. Optujska ulica, pripadao jurisdikciji gospodara Tvrdave. Ova je pivovara postojala još početkom druge polovine 19. stoljeća kada je izgorjela. U Varaždinu je još bila i Stadlerova pivovara u Dugome koncu (danas ulica Maršala Tita) koja se zvala »Hotel Slon«.78

Ovaj kratak pregled varaždinskih svratišta, gostionica i kavana kao i pivovara ukazuje nam na vrlo razvijeni društveni život u tome gradu u drugoj polovini 18. i u prvoj polovini 19. stoljeća, a također i na boravak i prolaz stranih gostiju, trgovaca i putnika.

Od tih starih varaždinskih kavana, svratišta ili gostionica održali su se do danas i to na istome mjestu samo nekoliko njih ali u znatno izmijenjenom obliku, kao npr. »Hotel Istra« (nekadanje svratište i gostionica »K divljem čovjeku«) u Kukuljevićevoj 6, Restauracija »Janje« (nekadanje svratište i gostionica »Zlatno janje«) u Kukuljevićevoj 17 i današnja »Kavana« (nekadanja kavana Jacobusa Pribicha) na Trgu Narodnih heroja 2

72. M. Androić, o.c., str. 29

73. L. Ebner, o.c.

74. M. Androić, o.c., str. 46

75. M. Androić, o.c., str. 29

76. A. Wissert, o.c., str. 46

77. L. Ebner, o.c.

78. B. Svoboda, o.c.

BEITRAG ZUR ERFORSCHUNG DER VARAŽDINER HERBERGEN, GASTHÖFE UND KAFFEEHÄUSER IM 18. UND IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS

Wegen der im geographischen Sinne günstigen Lage Varaždins im Schnittpunkte mehrerer, im strategisch-politischen wie auch im geschäftlichen Sinne wichtiger und uralter Verkehrsstrassen, entwickelte sich in dieser Stadt schon sehr früh ein reger Handel mit den Nachbarländern und Staaten. Somit wurde diese Stadt von vielen Kaufleuten und Reisenden besucht, für deren Beherbergung mehrere Gasthöfe, Herbergen und Kaffeehäuser zur Verfügung standen.

Der älteste und grösste Gasthof Varaždins »Der schwarze Adler« befand sich bis zum Jahre 1776 im ehemaligen Parterrehaus (dem jetzigen einstöckigen Eckhaus) am Platze B. Adžija 17. Anscheinend war nach der grossen Feuersbrunst im Jahre 1776 in Varaždin längere Zeit kein einziger Gasthof vorhanden, denn eine Urkunde von 9. Juli 1783 bestätigt uns, dass man »höheren Ortes« und ungeachtet des Widerstandes seitens der Varaždiner Bürger, die Notwendigkeit der Eröffnung eines Gasthofes in dieser Stadt anordnete.

Dass dem Gehorsam geleistet wurde, können wir aus dem Werke des Varaždiners Ladislaus Ebner (der im Jahre 1827 das erste geschichtliche Werk über diese Stadt verfasst hat) entnehmen.

Ebner erwähnt folgende renommierte Gasthöfe Alt-Varaždins: »Zum wilden Mann« neben dem Rathaus (das heutige »Hotel Istra« in der Kukuljevićeva 6), »Zum goldenen Adler« am Franziskanerplatz, und in den Vortstädten »Das goldene Lamm« (des heutige Restaurant »Janje« in der Kukuljevićeva 17), »Zum Ochsen« bei der oberen Stadtbrücke und »Zum goldenen Löwen« am nördlichen Stadtgraben (Nazorova 12). Ausser diesen Gasthöfen, die sich ausnahmslos in wohlgebauten Häusern befanden und mit Gästezimmern und Stallungen versehen waren, gab es in Varaždin auch eine bedeutende Zahl an Wirtshäusern. Unter diesen nennen wir z.B. die Weinschenke (gelegen in der Kranjčevićeva 9), die in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts als »Graczk Pivnicza« oder »Herrenkeller« bekannt war und der gräflichen Familie Erdödy gehörte. Das noch heute erhaltene Haus, das ein typisches Beispiel der damaligen Varaždiner kleinstädtisch-ruralen Architektur darstellt, wurde im Jahre 1789—1790 für den Grafen Alexander Erdödy vom Varaždiner Maurermeister Franciscus Lossert erbaut.

In Varaždin sind uns schon seit der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts etliche Kaffeehäuser bekannt. Das älteste uns bekannte Varaždiner Kaffeehaus befand sich im Keller des Rathauses und wurde vom Italiener Francesco Pompeati von 1768 bis 1773 geleitet, nach seinem Tode wurde noch eine kurze Zeit hindurch von seiner Witwe, Johanna Barbara geb. Prioretti. Pompeatis Gehilfe, der Tiroler Johann Baptist Szoltner, eröffnete nach dessen Tode in der heutigen Gajeva 4, ein zweites Kaffeehaus. Das dritte Alt-Varaždiner Kaffeehaus befand sich am Hauptplatz im ehemaligen Palais des Rocchus Czindery (niedergerissen im Jahre 1895), das der »Caffearius« Jacob Pribich leitete.

Da diese genannten Kaffeehäuser nach der grossen Feuersbrunst verschwanden, ist uns aus den späteren Jahren des 18. Jahrhunderts nur Franziscus Lahners Kaffeehaus (bis zum Jahre 1790) in der »Gewölbgasse« (der heutigen Gundulićeva 6) gelegen, bekannt. Ladislaus Ebner erwähnt, dass im Varaždin der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts fünf Kaffeehäuser bestanden von denen sich drei in der Altstadt und zwei in den Vorstädten befanden.

Ausser den genannten Gasthöfen, Wirts- und Kaffeehäusern befand sich im Varaždin der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts auch eine im Jahre 1820 erbaute Schiessstätte, die von einem grossen Park, »Prater« genannt, umgeben war. In dieser Schiessstätte wurden sehr beliebte und besuchte Bälle veranstaltet.

Nebst dem vornehmen »Redouten-Saal« (in der heutigen Kranjčevićeva 4 gelegen) der ausser zu Tanzveranstaltungen, Bällen und Maskenbällen auch zu Theateraufführungen diente, finden wir im damaligen Varaždin auch bescheidene Räumlichkeiten, die zum Tanze und Vergnügen der Handwerkslehrlinge und der weiblichen Dienstboten dienten.

Varaždin hatte zu jener Zeit auch eine stattliche Anzahl an privaten und städtischen Wein- und Bierschenken und fast alle Bürger dieser Stadt, Besitzer von Weingärten, durften das ganze Jahr hindurch in ihren Häusern den eigenen Wein ausschenken. Ausserdem befand sich in Varaždin schon seit dem 17. Jahrhundert eine Bierbrauerei, welche die Stadt im Jahre 1748 vom damaligen Besitzer, dem »Postae Praefectus« D. Michael Drach, um 4.200 Florens erstand, jedoch schon im Jahre 1776 wieder aufgab. In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts finden wir in Varaždin zwei Bierbrauereien.

Die erhebliche Zahl der Herbergen, Gasthöfe, Kaffee- und Wirtshäuser wie auch der Wein- und Bierschenken in der zweiten Hälfte des 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts in Varaždin, bezeugen uns, dass in dieser Stadt nicht nur ein reges geselliges Leben, sondern auch eine bedeutende Frequenz fremder Reisender und Kaufleute herrschte.

Sl. 5 Restaurant »Janje« (presnimio V. Plavec sa stare razglednice u Gradskom muzeju Varaždin)

Sl. 6 Varaždinska kavana

Sl. 7 Gostionica obitelji Erdödy